

HISTÒRIA TERMAL
DE CALDES
DE MONTBUI

Jerónimo Bouza Vila

Lluís Cifuentes i Comamala

Isabel Lobo i Satué

Anna Monleón i Esterli

Jordi Sánchez i Puigdomènech

M^a. del Mar Serrano Segura

Mercè Tatjer i Mir

amb la col·laboració de
Fernando Pedrazuela González

Pròleg, d'Horacio Capel

Ajuntament de Caldes de Montbui

Ciència, oci i negoci: una relació tradicionalment polèmica

per *Jerónimo Bouza*

Tres diferents forces o, més ben dit, components d'una mateixa força, marquen l'evolució de la medicina: l'activitat pròpiament científica, el seu reflex professional i la motivació filantròpica que existeix en tota lluita contra la malaltia. Aquestes diferents facetes es manifesten sovint a través de conflictes i contradiccions, tant si ens situem en un pla individual, com si fixem la nostra atenció en un cos o institució mèdica. I si els interessos científics i els professionals poden no coincidir, i amb freqüència no coincideixen, en un cos científicament i professionalment homogeni, és fàcil de percebre fins a quin punt pot ser bruscat el xoc d'interessos, heterogenis o contraposats, forçats a desenvolupar-se en una empresa o en un marc comú.

És possible que en cap altra activitat mèdica s'hagin manifestat aquestes contradiccions amb tanta claredat com ho van fer en la balneoteràpia durant el segle XIX. I és igualment possible que en cap altre lloc ho fessin amb tanta cruïra com a Caldes de Montbui. Més amunt hem parlat d'una de les forces en la contesa: els metges directors. Ens ocuparem ara de les altres parts implicades: els banyistes i els propietaris o administradors dels establiments. Veurem també quins suports tenien cadascun d'aquests grups en les institucions i en quin front es manifestaren els conflictes.

1. Els banyistes

Comencem amb els banyistes, sense els quals tota la resta de personatges d'aquesta història no existirien. Comptem amb una magnífica font per conèixer, si més no aproximadament, la importància de la concurrència de banyistes als balnearis de Caldes durant una bona part del segle XIX. Ens referim a les vint-i-nou memòries manuscrites —a les quals cal afegir les tres que arribaren a ser publicades— dels metges de banys.¹ Moltes d'elles contenen quadres estadístics sobre diferents aspectes rellevants des del punt de vista de la hidrologia mèdica, i que poden donar-nos una idea aproximada de la importància de l'estació termal de Caldes en una època que va des de 1860 fins al final del segle XIX.

Els quadres estadístics als quals ens referim tenen, no obstant això, alguns inconvenients. En primer lloc, la discontinuïtat: no tenim dades de tots els anys, i amb dificultat podem aconseguir una sèrie de deu anys seguits; en segon lloc, l'heterogeneïtat de criteris en la seva recollida, que causa problemes d'agrupació de dades per l'excessiva generalitat dels uns en front de l'exhaustivitat

¹ Hi ha còpia de totes aquestes memòries a l'AMCMO.

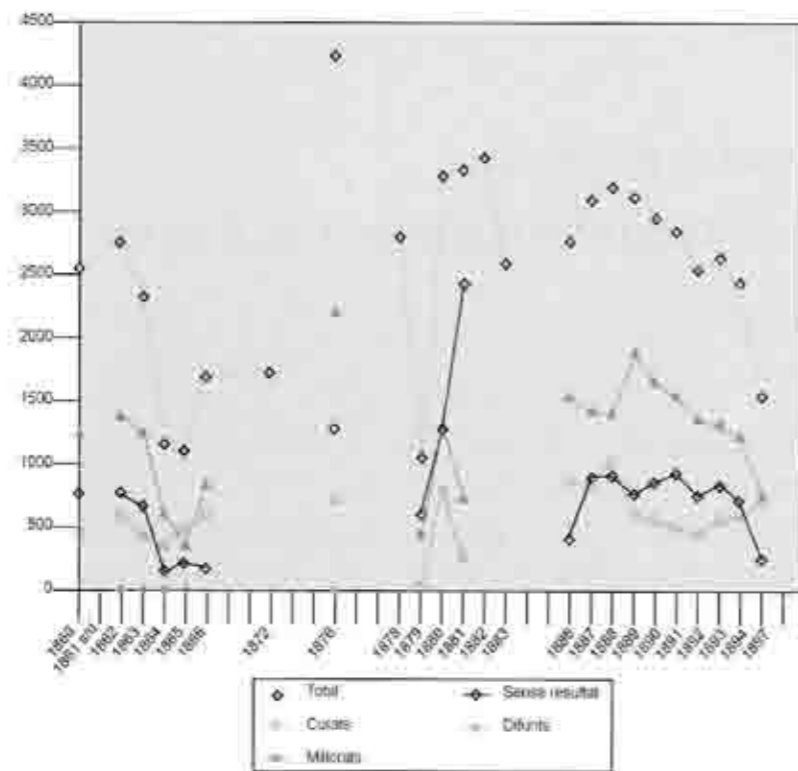

Fig. 1. Banyistes registrats i resultats terapèutics (1860-1897).

dels altres. I en tercer lloc, les dades imparcials i incompletes relatives al nombre de banyistes, perquè tal com assenyalaven sempre els metges directors, per part dels propietaris es produïen ocultacions l'abast de les quals era impossible de calcular —malgrat que el Dr. Castells, a les seves memòries, parla de xifres que, en alguns anys, s'acostaven al miler—, per bé que, en qualsevol cas, era important. Un altre grup que no era registrat era el dels facultatius que acudien a prendre banys que, segons els càlculs de Castells el 1883, constituïen «en número que entre médicos, farmacéuticos, esposas, hijos o viudas, si no llega a un centenar cada año, de seguro no baja de ochenta». Tampoc es disposa d'informació sobre els banys que, amb l'aigua exportada des de Caldes, es realitzaven en altres llocs pròxims, especialment a Barcelona. Mariano Lucientes

calculà, basant-se en la quantitat d'aigua exportada, que el nombre de banyistes no hauria de ser inferior als mil cinc-cents.

En el gràfic de la Fig. 1 hem representat l'evolució anual del nombre de banyistes registrats i els resultats terapèutics segons els criteris més comuns de «curados, aliviados y sin resultado o se ignora»; els dos últims apareixen sumats, ja que així ho reflectien alguns metges en les seves taules.

Amb les dades de què disposem, podem observar un màxim absolut d'assistència, per sobre dels quatre mil banyistes, el 1876, i tres màxims relatius els anys 1862, 1882 i 1888. Tres períodes de crisi se situarien a mitjan dels anys setanta, entre 1882 i 1886 i a partir de 1889, any en què s'iniciaria una etapa de decreixement que hauria de perdurar fins a la segona dècada del segle XX. El mínim absolut registrat l'any 1879 hom podria

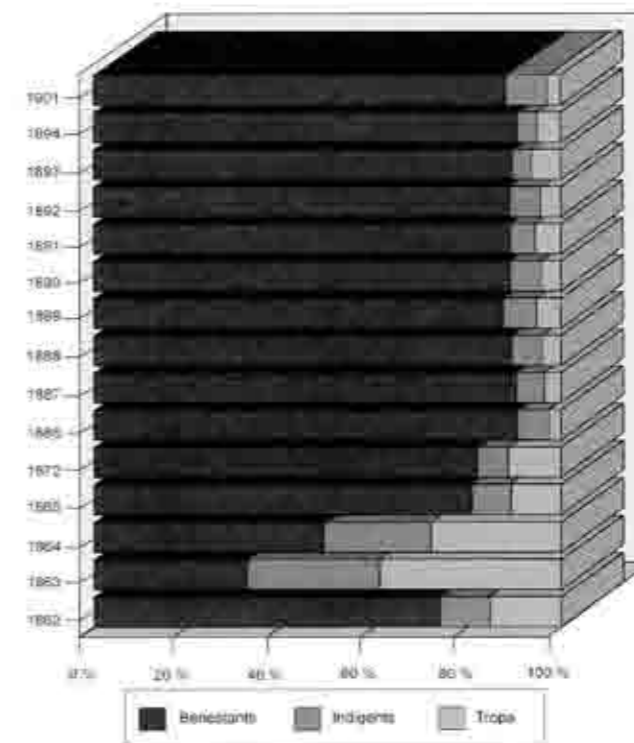

Fig. 2. Distribució per classes dels banyistes del període 1862-1901 (en %).

pensar que s'atribueix, més que a l'absència de banyistes, als greus problemes per a l'elaboració de l'estadística derivats del conflicte del metge director amb els propietaris i els banyadors, conflicte que analitzarem més endavant amb més deteniment. Cal remarcar que aquesta evolució coincideix amb la registrada en d'altres balnearis de la Península durant aquells mateixos anys.

El gràfic de la Fig. 2 reflecteix un altre dels aspectes recollits de forma molt general en les estadístiques. Es tracta de la distribució dels banyistes segons la 'classe social' a la qual pertanyien. Formaven la classe majoritària, la dels «acomodados», tots aquells que pagaven —o haurien de pagar— els drets de consulta i d'expedició de burleta al metge director. En aquest grup entraven des dels menestrals fins als aristòcrates, passant per la burgesia més o menys benestant; de la qual cosa se'n segueix que les dades resultin ben poc

indicadores de la distribució social real. Això sí, poden servir, si més no, per quantificar els ingressos dels metges de banys.

L'apartat de «pobres» agrupava els banyistes atesos a l'Hospital Civil, anomenat també Hospital de Pobres. Havien de presentar un certificat de pobresa de solemnitat i tenien dret a allotjament i tractament, però no a manutenció, raó per la qual se'ls veia sovint pidolar pels carrers.

La classe considerada com a «tropa» era allotjada a l'Hospital Militar, i les seves despeses corrien a compte del pressupost del Ministeri de la Guerra. Però a partir de 1881, per RO de 12 d'agost, tots els militars havien de satisfer, amb càrrec al pressupost del mateix Ministeri, la quarta part dels drets reglamentaris per l'ús de balnearis. En el cas de Caldes, pel fet de tenir balneari propi (l'Hospital Militar), aquestes despeses es limitaven a les del metge director.

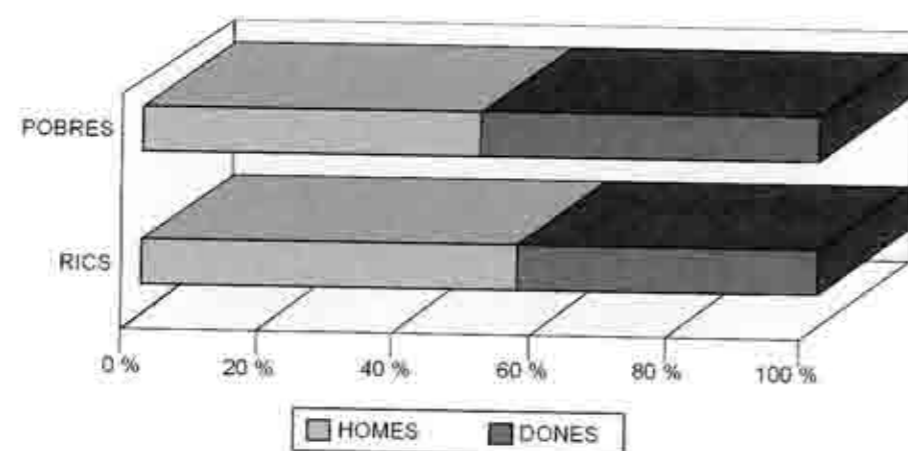

Fig. 3. Distribució per sexe i classe dels banyistes de l'any 1878 (en %).

L'escassa proporció de persones 'benestants' registrada l'any 1863 és atribuïda pel metge director a les pèssimes condicions meteorològiques de la primavera i de l'estiu d'aquell any, en què es donaren —afegia a la seva memòria— uns quants terratrèmols a la conca mediterrània.

Tal com podem veure a la Fig. 3, de la distribució per sexe tan sols en tenim dades de l'any 1878. No hi hem representat la 'tropa', perquè evidentment estava composta només per homes. En els altres dos grups la proporció de dones abasta gairebé el 40% entre els 'acabalats' i els 'benestants', i depassa aquesta quantitat entre els 'pobres'.

Una altra informació recollida a les estadístiques a partir de 1878 és la procedència dels banyistes. Aquí és on l'heterogeneïtat de criteris és més gran perquè, mentre alguns metges, com ara Castells, recolliren la procedència concreta de tots els banyistes —per províncies pel que fa a Espanya i per països els procedents de l'estranger o d'ultramar—, en d'altres casos tan sols distingiren si provenien de les quatre províncies catalanes, de la resta d'Espanya o de l'estranger. Així hem hagut d'agrupar-los nosaltres per poder obtenir unes sèries de dades significatives, com

també creiem que n'és el resultat, encara que no quedi reflectit el fet que, dels inclosos en 'altres províncies', més del 90% corresponen, durant els anys en què apareixen detallades aquestes quantitats, a les d'Osca, Saragossa, València, les Balears i Madrid.

Del que sí queda constància és de la majoritària presència de banyistes de Barcelona i de la seva província, que representaven a l'entorn de les dues terceres parts del total, si exceptuem l'any 1882, en què amb prou feines sobrepassà el 50%. Tarragona i Lleida aportaven al voltant d'un 10% cadascuna i queda igual proporció per a la resta de les províncies de l'Estat en conjunt, mentre que els estrangers no arribaven a l'1%. Aquests percentatges es mantenen amb gran regularitat tot al llarg del període analitzat.

2. Propietaris, banyadors i metges

Una segona facció en la distribució d'interessos que hem proposat estava representada pels propietaris o pels administradors dels balnearis. A més a més dels dos hospitals, que per la seva pròpia natura estaven al marge de la lluita de com-

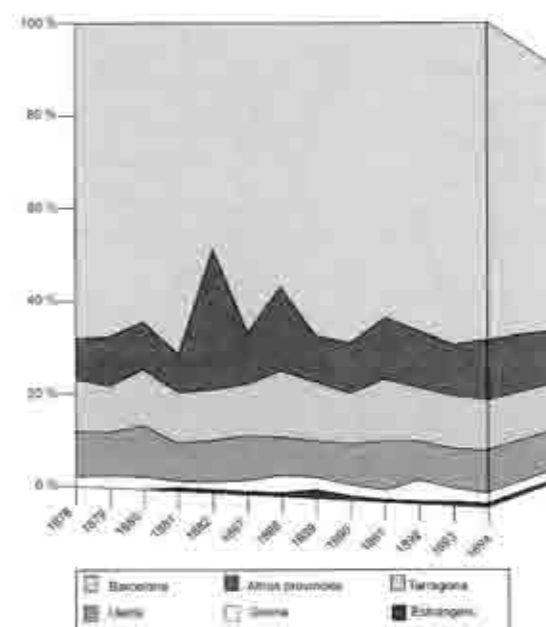

Fig. 4. Procedència dels banyistes registrats durant el període 1878-1894.

petències, hi havia a Caldes vuit cases de banys, totes antigues i algunes amb uns quants segles d'existència, que exercien un rigorosíssim control sobre l'ús que cada balneari feia de la seva provisió d'aigua termal. Com que hi havia prou quantitat per a tots, la competència s'havia de basar a impedir l'expansió, tant espacial com qualitativa, dels serveis dels altres.

Les famílies propietàries dels balnearis, com a contribuents importants dins de la població, estaven ben representades en la Corporació Municipal, on arribaren a plantejar-se, com veurem, conflictes legals entre grups de regidors en defensa dels interessos que cadascun representava.

2.1. La conflictiva intervenció dels metges directors

En la mateixa constel·lació d'interessos que els propietaris es trobaven els banyadors, pocs en nombre —una parella per cada balneari— però

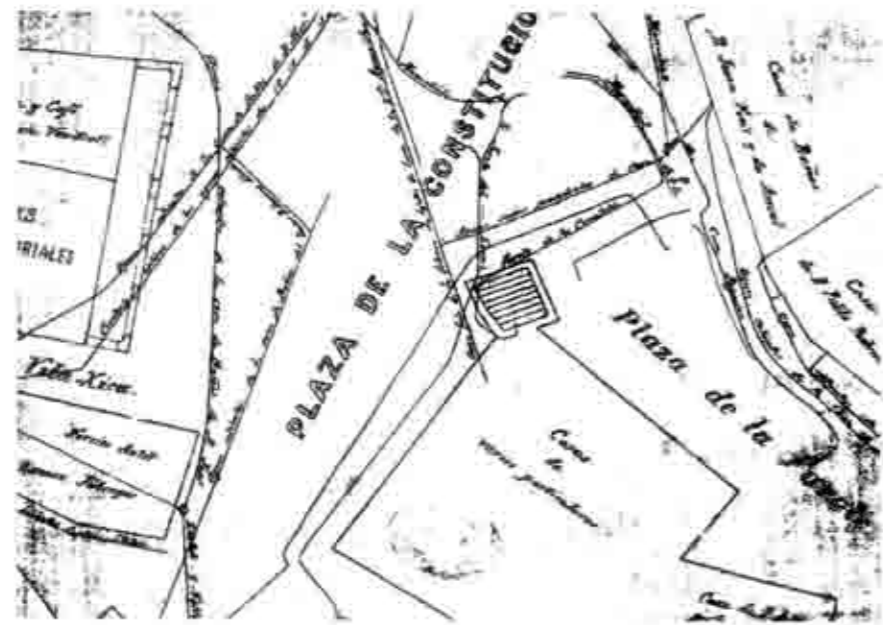
increïblement actius en el seu constant desafiament a l'autoritat dels metges directors. Malgrat reglamentàriament corresponia a aquests metges elegir o destituir els banyadors, mai ho aconseguiren, perquè era una atribució a què mai renunciaren els propietaris; ni tan sols aconseguiren fer-los pagar les multes que en ocasions els posaven per incompliments flagrants dels requisits reglamentaris.

Els banyadors no tenien assignat cap salari. Cobraven el que els banyistes bonament els donaven, segons com quedessin de complaguts pels seus serveis. Diu, a aquest aspecte, Castells en la seva memòria de 1880:

«ya no es de hoy, sino de muy antiguo, el que los dueños no pagan ni han pagado nunca a los bañeros, puesto que éstos no perciben otra subvención que la propina que sacan de los bañistas a quienes no dejan la pista cuando saben que van a marchar, y lo saben mejor que nadie, hasta que 'espontáneamente' o por petición directa, consiguen que se les acalle con 4 ó 5 pesetas con que la gran mayoría recompensa sus servicios».²

² CASTELLS (1880).

Malgrat l'abundància i la llarga tradició d'explotació, el repartiment del cabal d'aigua termal, els diferents balnearis va ser un constant motiu de conflictes entre els propietaris (Plano de la plaza de la Constitución, extret de CASTELLS [1878]; UCM-M).

I aquesta satisfacció l'aconseguien gairebé sempre per dues vies. Per una part, s'adaptaven els horaris dels banys a la comoditat del banyista i vigilaven que la temperatura de l'aigua fos el màxim de suportable per al pacient, tot desobeint les prescripcions del metge i argumentant que el coneixement pràctic i l'experiència d'un banyador proporcionen millors resultats al banyista que els coneixements teòrics del metge. Per una altra part, adulant d'aquesta manera els banyistes, intentaven persuadir-los que no era necessària la consulta amb el metge, amb la qual cosa es podrien estalviar entre deu i trenta rals.

Els metges consideraren sempre aquesta actitud com a intrusisme professional i veieren els banyadors com a rivals que els furtaven una bona part dels seus honoraris. Els ingressos dels metges depenien en gran mesura dels drets del lliurament de les butlletes i de la primera consulta, ja que sempre tingueren dificultats per percebre la dotació anual que havia de satisfer-los la Diputació

Provincial. Fins a la publicació del Reglament de 1868 havien mantingut en exclusiva la percepció d'aquells drets; però amb l'autorització concedida als metges lliures per a la consulta i l'expedició de les butlletes, els seus ingressos minvaren considerablement. Començaren llavors les reclamacions de tots els metges de banys que exigien el pagament immediat de la dotació —incloent-hi els endarreriments pel temps que aquesta dotació estava en suspensió, en l'etapa del Govern revolucionari— mentre que les diputacions volien suprimir-les definitivament, contradint la postura que havien mantingut en les Constituents de 1837. En 1872, després d'haver-se debatut a la Comissió de Sanitat i en el Ple de la Diputació s'elevà al Govern una petició, en què, després d'una llarga exposició de motius, es deia:

«La Diputación provincial en su sesión ordinaria de 12 del corriente [diciembre de 1872] ha acordado acudir al Excmo. Sr. Ministro de la gobernación solicitando que en el proyecto de ley de

Sanidad o en cualquier otro referente al asunto de que se trata, se determine la supresión absoluta de todo sueldo para los médicos Directores de Baños y aguas minerales, salvo los derechos adquiridos por los que lo son en propiedad y se hayan enumerados en el Decreto de 15 de Marzo de 1869 a quienes se le respete el sueldo interin no mejoren de plaza».⁵

A més de la rivalitat per motius econòmics, els metges no podien controlar ni mínimament el funcionament dels balnearis. Aquest fet era especialment greu a Caldes, perquè cap altra estació agrupava tants balnearis diferents i independents dins de la mateixa població. Encara que comptessin amb un ajudant, era impossible atendre i supervisar deu establiments al mateix temps, per la qual cosa els banyadors gaudien d'una total llibertat per desempallegar-se'n segons la seva competència. Els balnearis, per altra part, no solament rebien amb hostilitat el metge, sinó que ni tan sols li posaven un despatx, fins i tot el director havia de portar el tinter per omplir les paperetes.

Les relacions entre les diferents parts encarregades del bon funcionament dels balnearis eren, doncs, molt espinoses. I molt freqüents les violacions del Reglament, que afavoria molt especialment el metge, a qui atorgava beneficis i poders que difícilment podien ser assumits pels propietaris i banyadors. Aquests incompliments, que formaven part de la rutina diària, foren denunciats per tots els metges en les seves memòries. Més endavant tindrem ocasió de detenir-nos en aquest assumpte quan examinem els greus incidents ocorreguts amb l'arribada de Castells. Cedim ara la paraula a Sastre, que deia sobre aquest assumpte en 1865, quan comentava les dificultats per elaborar l'estadística:

Instalaciones Balnearias de Caldes de Montbui.

Nombre de baños	Capacidad	Personas	Diarios	Uros	Reservas	Uros	Reservas	Uros	Reservas
1	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2	100	100	100	100	100	100	100	100	100
3	100	100	100	100	100	100	100	100	100
4	100	100	100	100	100	100	100	100	100
5	100	100	100	100	100	100	100	100	100
6	100	100	100	100	100	100	100	100	100
7	100	100	100	100	100	100	100	100	100
8	100	100	100	100	100	100	100	100	100
9	100	100	100	100	100	100	100	100	100
10	100	100	100	100	100	100	100	100	100
11	100	100	100	100	100	100	100	100	100
12	100	100	100	100	100	100	100	100	100
13	100	100	100	100	100	100	100	100	100
14	100	100	100	100	100	100	100	100	100
15	100	100	100	100	100	100	100	100	100
16	100	100	100	100	100	100	100	100	100
17	100	100	100	100	100	100	100	100	100
18	100	100	100	100	100	100	100	100	100
19	100	100	100	100	100	100	100	100	100
20	100	100	100	100	100	100	100	100	100
21	100	100	100	100	100	100	100	100	100
22	100	100	100	100	100	100	100	100	100
23	100	100	100	100	100	100	100	100	100
24	100	100	100	100	100	100	100	100	100
25	100	100	100	100	100	100	100	100	100
26	100	100	100	100	100	100	100	100	100
27	100	100	100	100	100	100	100	100	100
28	100	100	100	100	100	100	100	100	100
29	100	100	100	100	100	100	100	100	100
30	100	100	100	100	100	100	100	100	100
31	100	100	100	100	100	100	100	100	100
32	100	100	100	100	100	100	100	100	100
33	100	100	100	100	100	100	100	100	100
34	100	100	100	100	100	100	100	100	100
35	100	100	100	100	100	100	100	100	100
36	100	100	100	100	100	100	100	100	100
37	100	100	100	100	100	100	100	100	100
38	100	100	100	100	100	100	100	100	100
39	100	100	100	100	100	100	100	100	100
40	100	100	100	100	100	100	100	100	100
41	100	100	100	100	100	100	100	100	100
42	100	100	100	100	100	100	100	100	100
43	100	100	100	100	100	100	100	100	100
44	100	100	100	100	100	100	100	100	100
45	100	100	100	100	100	100	100	100	100
46	100	100	100	100	100	100	100	100	100
47	100	100	100	100	100	100	100	100	100
48	100	100	100	100	100	100	100	100	100
49	100	100	100	100	100	100	100	100	100
50	100	100	100	100	100	100	100	100	100
51	100	100	100	100	100	100	100	100	100
52	100	100	100	100	100	100	100	100	100
53	100	100	100	100	100	100	100	100	100
54	100	100	100	100	100	100	100	100	100
55	100	100	100	100	100	100	100	100	100
56	100	100	100	100	100	100	100	100	100
57	100	100	100	100	100	100	100	100	100
58	100	100	100	100	100	100	100	100	100
59	100	100	100	100	100	100	100	100	100
60	100	100	100	100	100	100	100	100	100
61	100	100	100	100	100	100	100	100	100
62	100	100	100	100	100	100	100	100	100
63	100	100	100	100	100	100	100	100	100
64	100	100	100	100	100	100	100	100	100
65	100	100	100	100	100	100	100	100	100
66	100	100	100	100	100	100	100	100	100
67	100	100	100	100	100	100	100	100	100
68	100	100	100	100	100	100	100	100	100
69	100	100	100	100	100	100	100	100	100
70	100	100	100	100	100	100	100	100	100
71	100	100	100	100	100	100	100	100	100
72	100	100	100	100	100	100	100	100	100
73	100	100	100	100	100	100	100	100	100
74	100	100	100	100	100	100	100	100	100
75	100	100	100	100	100	100	100	100	100
76	100	100	100	100	100	100	100	100	100
77	100	100	100	100	100	100	100	100	100
78	100	100	100	100	100	100	100	100	100
79	100	100	100	100	100	100	100	100	100
80	100	100	100	100	100	100	100	100	100
81	100	100	100	100	100	100	100	100	100
82	100	100	100	100	100	100	100	100	100
83	100	100	100	100	100	100	100	100	100
84	100	100	100	100	100	100	100	100	100
85	100	100	100	100	100	100	100	100	100
86	100	100	100	100	100	100	100	100	100
87	100	100	100	100	100	100	100	100	100
88	100	100	100	100	100	100	100	100	100
89	100	100	100	100	100	100	100	100	100
90	100	100	100	100	100	100	100	100	100
91	100	100	100	100	100	100	100	100	100
92	100	100	100	100	100	100	100	100	100
93	100	100	100	100	100	100	100	100	100
94	100	100	100	100	100	100	100	100	100
95	100	100	100	100	100	100	100	100	100
96	100	100	100	100	100	100	100	100	100
97	100	100	100	100	100	100	100	100	100
98	100	100	100	100	100	100	100	100	100
99	100	100	100	100	100	100	100	100	100
100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Un tret diferencial de l'estació termal de Caldes era la forta competència entre balnearis per tal d'aconseguir nous clients, o per mantenir els antics; aquesta competència va conduir a la permanent ampliació i millora dels serveis (Instalaciones balnearias de Caldes de Montbui, extret de LUCIENTES [1886]; UCM-M).

Els propietaris i els banyadors de Can Llobet prengueren part activa en la lluita per eliminar els privilegis dels metges de banys (carta postal; Museu Frederic Marès, Barcelona, fotografia: R.López).

«Como en Caldas de Montbuy es costumbre tradicional o vicio antiguo el hacer deliberadamente caso omiso de los reglamentos gubernativos y de consiguiente allí no se cumple por los dueños ni administradores de las casas de baños, ni por los concurrentes que son catalanes sino lo menos posible de lo prevenido por la Dirección general del reino y por el Gobierno supremo, no nos es hacedero el reunir todos los datos y pormenores útiles a la Administración sanitaria».⁴

2.2. Entre el pacte i l'enfrontament

Davant d'aquesta situació, progressivament agreujada a mesura que cada part es radicalitzava en la reclamació dels seus drets, hi havia dues postures: el pacte o l'enfrontament obert. Donada l'absència de conflictes, sembla que Graells

arribà a establir una coexistència pacífica durant gairebé els quaranta anys que romangué a Caldes; i encara que no sabem fins a quin punt cedí, els metges que el succeïren li atribuïen un excés de laxitud en les seves exigències. Sastre experimentà des del primer moment les dificultats que s'interposaven per canalitzar reglamentàriament tota la vida balnearia. De caràcter plàcid, successivament denuncià els fets, intentà buscar solucions, acceptà l'evidència i demanà el trasllat a Graena (Andalusia).

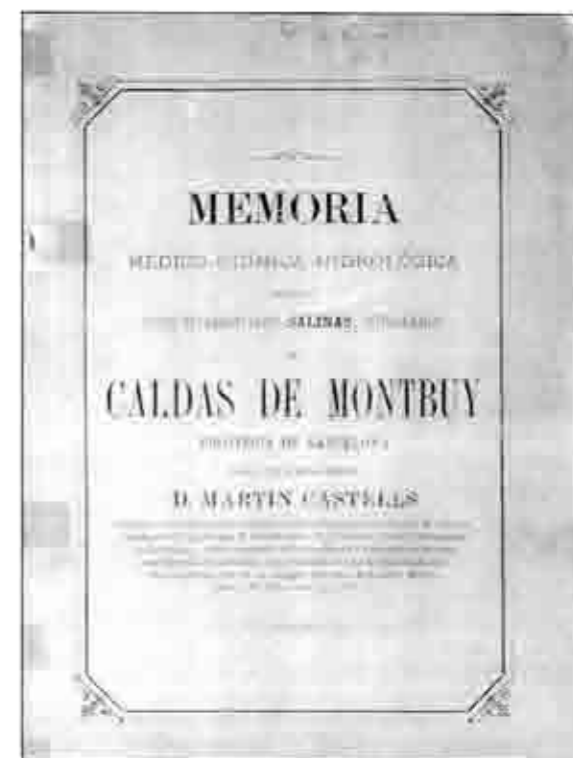
Després de tres anys sense director arribà Justo M^d. Zavala, a qui, a causa de la guerra carlina, li havien tancat el balneari de Cestona

⁴ SASTRE (1865).

(Euskadi), on portava vint anys de treball. Coincidí la seva arribada amb la supressió de l'obligatorietat de la consulta mèdica, per la qual cosa els banyistes només estaven obligats a adquirir la butlleta per a l'ús de les aigües. A fi de mantenir la seva dignitat i de no limitar-se a ser un expedidor de butlletes —ens diu Zavala en la seva memòria de 1872, l'única que elaborà a Caldes—, «nombré un encargado especial, y en honor a la verdad debo decir que este sistema me ha evitado muchos disgustos» i ha satisfet també els banyistes, «a muchos de los cuales causaba una especie de rubor el presentarse al médico director y darle sólo diez reales».⁵

Zavala era decidit partidari de la llibertat balnearia, la qual cosa li ocasionà alguns problemes amb els seus col·legues corporatius. Considerava just que es respectessin els drets que havia adquirit per oposició, que segons el seu parer es limitaven a 10 rals per butlleta i els 8.000 de dotació anual; i si a més d'això, algun banyista reclamava l'assistència del metge, havia de pagar-la. Però era molt tolerant i comprensiu amb les aspiracions de la resta: «buena o mala, la libertad hay que tomarla con sus ventajas e inconvenientes», deia en la seva memòria citada; i no tractà en cap moment d'imposar la consulta obligatòria.

Amb l'ànim de resoldre les diferències de la manera més civilitzada possible, acceptà una reunió amb els propietaris, feta davant l'alcalde el 7 de maig de 1872,⁶ en què «no pude menos de acceder a las indicaciones que me hicieron los dueños y el alcalde; y transigiendo en sus deseos se han podido evitar cuestiones enojosas para elaborar un reglamento interior de baños». Zavala es comprometé a cobrar tan sols els drets de l'autorització, i deixà total llibertat als banyistes per realitzar consulta o no; i els propietaris es comprometien «a no ocultar ningún bañista y a influir

Martí Castellà va fer, en aquesta memòria publicada el 1883, una anàlisi dels problemes que impedièn que Caldes esdevingués en una de les primeres estacions termals d'Europa (CASTELLS [1883], portada).

con sus consejos en favor de los intereses del médico director». Després Zavala es lamentà que els amos i els empresaris no haguessin complert el que prometeren, malgrat estava satisfet de la tranquil·litat amb què havia pogut treballar. A l'any següent demanà trasllat a Archena (Múrcia).

Amb l'arribada de Tomàs Lletget, la situació tornà a deteriorar-se. En cap moment volgué el nou director sotmetre's a les imposicions dels propietaris i dels banyadors, per la qual cosa es produïren les amenaces que queden descrites en

⁵ ZAVALA (1872).

⁶ A. ZAVALA (1872), p. 13 ss., s'inclou la transcripció del text de l'acta d'aquesta reunió.

El propietari del balneari més gran de Caldes, Pere Màrtir Garau, figurava al capdavant del moviment que conduí a l'enfrontament dels propietaris, els banyadors i els banyistes amb el metge de banys (Can Garau, extret de CUSPINERA [1893]).

l'esbós biogràfic que se n'ha fet abans. L'hostilitat en el tracte fou contínua durant les tres temporades que estigué a Caldes, la qual cosa no solament no conduí a cap solució, sinó que preparà l'ambient per rebre el metge director que, en 1878, el substituïria.

L'encarregat d'aquesta tasca fou Martí Castells, home avesat a les escaramusses legals: dues vegades s'enfrontà amb les autoritats que pretenien obligar-lo a complir funcions de metge de quinta i forense —a Lleida i La Corunya, respectivament— en plena temporada de banys. En ambdós casos la seva conducta fou motiu de debats i de dictàmens, favorables sempre en l'àmbit sanitari,⁷ però no tan ben vistos en el governatiu. En virtut d'això, és fàcil concloure que Castells era un zelós complidor dels reglaments, i exigia el mateix comportament a les persones amb qui treballava. Òbviament, no era una bona carta de presentació per dirigir els balnearis de Caldes. Com el seu antecessor, no acceptà cap transacció, i, calde-

jat l'ambient i aguerrides ambdues parts en la lluita pels seus interessos, esclatà un conflicte que passaria els límits de la localitat i de la comunitat balneària.

Tot i que no acceptà cap rebaixa quant als seus drets, Castells no cobrava a tots els pacients els trenta rals que reglamentàriament li corresponien, sinó que, guiant-se pel sentit comú, ajustava els honoraris a l'aparença del pacient i feia gratuïtament la consulta si ho considerava just. Però aviat començaren els propietaris i els banyadors a jutjar per ells mateixos i a decidir el que el metge havia de cobrar a cada banyista. No acceptà Castells aquesta imposició i exigí de tots els banyistes, llevat dels pobres de solemnitat que justificassin la seva situació, el pagament dels trenta rals dels quals en tornava una part als qui considerava menys pudents.⁸

⁷AHN, Ministerio de la Gobernación, Serie General, llig. 1736, exp. 8.

⁸GÓNGORA (1880).

Com que el problema per als banyadors no era, malgrat que manifestessin el contrari, el que deixava de pagar el banyista, sinó el que deixaven de cobrar ells, l'actuació del metge director els exasperà. Davant la fermesa de Castells, començaren a organitzar-se disturbis, promoguts especialment pels banyadors de Can Garau —que havia estat alcalde quan hi hagueren les amenaces de mort a Lletget— i de Llobet, Josep Monlau; i s'amotinaren els banyistes, que es presentaren davant el metge director per exigir només el pagament de les butlletes. Aparegueren comunicats molt crítics contra el metge en la premsa de Barcelona, que sembla que eren induïts pel propietari dels banys de Can Llobet. En les visites d'inspecció i de consulta, era rebut, segons l'informe de la investigació realitzada per Luis Góngora i Rafael Rodríguez Méndez⁹ per ordre del governador civil, amb xiulets i brams, que els banyadors i la resta d'empleats, segons declararia la Comissió, ni veieren ni escoltaren mai.

Quan l'ambient estava ja molt crispat, arribà un metge de Mataró, Camil Guinart, que s'allotjà a Can Garau. Convençut pels adversaris de Castells, s'establí com a metge lliure, i s'anuncià a la premsa de Barcelona, a compte de Can Llobet. També es convocà a Caldes una manifestació amb música, pregó i torxes i un gran cartell en què s'anunciava que el Dr. Guinart no cobrava als pobres.¹⁰ La manifestació sortí de Can Garau, recorregué amb gran aldarull els carrers on hi havia els balnearis, entrà a Can Llobet, travessà Can Forns i es dissolgué en el punt de partida. Només

⁹GÓNGORA (1880).

¹⁰«Mediante el permiso del señor alcalde se hace saber que hallándose actualmente en esta población el Dr. D. Camilo Guinart, y deseando ser útil a los pobres y evitarles el pago del derecho de consulta para tomar baños...» GÓNGORA (1880), p. 9.

Rodríguez Méndez fou, juntament amb el metge de La Puda, Luis de Góngora, comissionat pel Governador per informar sobre els greus esdeveniments succeïts a Caldes, en l'enfrontament del metge i els propietaris (RAMCB).

el balneari Rius es negà a participar-hi.

Davant la repercussió pública que tingueren aquests fets, i la denúncia interposada per Castells, el governador civil encarregà a una comissió de metges que investigués els fets i aclarís les responsabilitats. Foren encarregats de tal comesa els doctors Luis Góngora, metge director de La Puda de Montserrat, i Rafael Rodríguez i Méndez, catedràtic de la facultat de medicina. Es traslladaren a Caldes i durant el desembre de 1878 i el gener de l'any següent instruíren l'expedient i presentaren l'informe, acompanyat de diferents documents. Aquests eren una informació testimonial de 48 fulls que recollien la declaració de 38 testimonis; una comunicació de l'alcalde relativa als fets; una altra comunicació dirigida per Castells a l'alcalde i al jutjat municipal, i una informació sobre el cartell que anunciava el metge lliure.

L'informe lamentava, en el preàmbul, la falta de col·laboració dels veïns de Caldes que donaren

«patentes muestras de una resistencia pasiva para prestar sus declaraciones: casi todas las respuestas negativas; las dudas y vacilaciones, más estudiadas que sentidas; las frases e ideas contradictorias; las frecuentísimas rectificaciones, y aun el negarse a firmar lo que dijeran; el desmentir como escrito lo que de palabra solían decir, creyéndose de este modo más libres de compromiso [...] han sembrado de obstáculos la delicada misión que se nos confiara».¹¹

Malgrat tots aquests inconvenients, i «el no saber, no ver y no oír», de la majoria dels declarants, no els fou difícil reconstruir els fets. No dubtaren a l'hora de buscar les causes i els causants del problema i de reclamar mesures disciplinàries. L'informe eximia de tota responsabilitat al metge director, del qual es deia que s'atengué al compliment del Reglament. En les con-

clusions, presentava una sèrie de mesures 'urgents' i unes altres cinc 'no urgents', però necessàries. Les primeres es referien a les sancions que s'haurien d'aplicar als responsables dels incidents —com el tancament, 'temporal o permanent' del balneari de Can Garau, el propietari del qual considerava com a principal instigador dels conflictes; l'expulsió dels banyadors de Can Llobet i el mateix Can Garau; i una severa amonestació a l'alcalde i al reforçament de l'autoritat del metge director per fer complir les disposicions reglamentàries. Les mesures no urgents recomanaven que es fes un reconeixement exacte de les aigües, de les necessitats de cada balneari segons el nombre de concurrents, per evitar d'aquesta manera plets innecessaris, i que es practiqués una nova anàlisi, ja que encara s'utilitzava el realitzat per Graells en 1823.

El ressò d'aquests esdeveniments, sumats a les memòries reglamentàries de Castells i un informe que ell mateix elevà, en 1880, al director general de Sanitat, sobre el lamentable estat de l'Hospital Civil i les anomalies observades en la seva administració¹² induïren al Ministeri a enviar una visita «de inspección para ver y estudiar si los establecimientos reúnen las condiciones que marca la ley, averiguando al mismo tiempo si era conveniente conceder nuevos perímetros de expropiación».¹³ Fou comissionat per RO de 27 de juny de 1883, el doctor Rafael Bethencourt, que hauria de romandre durant un mes a Caldes i a qui se li assignaven unes dietes de mil dues-centes cinquanta pessetes per a l'estada.

¹¹ GÓNGORA (1880), p.3.

¹² «El Director se queja de las malas condiciones del Hospital y de su pésima administración». AHN, Ministerio de la Gobernación, Serie General, llig. 1659, exp. 13.

¹³ AHN, Ministerio de la Gobernación, Serie General, llig. 2371, exp. 7.

No mostrava Bethencourt moltes ganes de comprometre's per posar remei als conflictes. Manifestà que no s'ocuparia dels detalls descriptius dels balnearis i de les seves instal·lacions, serveis i comoditats, ja que aquestes dades havien de constar en la documentació que posseïa el Ministeri.

«No he de tratar tampoco de los motivos de rivalidad entre los diferentes dueños de los establecimientos y de los medios de que se valen en sus luchas: los casos y las causas de otros propietarios a ceder parte de sus terrenos contiguos a los balnearios, para la mejora de éstos: las múltiples cuestiones de diversa índole, eterna rémora al debido fomento y a los beneficios de estas aguas; y últimamente, los vicios de régimen de los balnearios».¹⁴

Conclou en el seu informe que tots els balnearis reuneixen les condicions necessàries a què fa referència el Reglament; també es mostra partidari, donada la creixent aflluència de banyistes, de concedir nous perímetres d'expropiació a qui ho sol·liciti i compleixi els requisits que marca la llei. Si la visita era necessària segons el text de la RO, «dado el estado en que se encuentran los establecimientos balnearios», no sembla que el Ministeri hagués millorat en el coneixement del problema. És clar que les intencions del Ministeri no coincidien exactament amb les de l'inspector, el qual en una carta que dirigí [18 d'abril de 1883] a Pedro Torres perquè agilités els tràmits de la seva comissió, li deia:

«Mi querido amigo y antiguo compañero el Dr. Aguilera (D. Luis) ha hablado ya con el Sr. Ministro para que me confiara la comisión para los baños de Caldas de Montbuy y le ofreció complacerle y servirme, pues con ese motivo podré tomar los baños en aquellos establecimientos».¹⁵

No hi ha dubte, vist l'informe, que quedà complagut d'aquells banys.

3. Competència entre balnearis

Un dels problemes que no tractà Bethencourt fou el de la «rivalidad entre los diferentes dueños». Tots els balnearis comptaven amb prou aigua per a les seves necessitats. Però així com els propietaris i els empleats es posaven d'acord fàcilment en contra el metge director, després s'enfrontaven entre ells amb un acarnissament impropï de persones que caminen aliades en una causa comuna. La competència era brutal, i els mètodes per guanyar-se els banyistes, no molt ortodoxos, com es mostra en la tercera part d'aquest llibre. El nombre de banyistes era limitat, l'aigua era la mateixa en tots els establiments, i no escassejava en cap balneari: hi havia un metge comú; els preus difícilment podien abaixar-se, perquè eren els més barats d'Espanya. El principal argument per competir s'havia de buscar, per tant, en la qualitat dels serveis oferts. I tot i que alguns balnearis preferien, com hem dit, buscar certs beneficis a càrrec dels del metge director, és cert que contínuament es feren reformes per millorar la qualitat dels establiments. I per tal d'impedir que es fessin aquestes reformes en el balneari rival es gastaren moltes energies i molt capital que, segons el parer dels metges, haguessin anat molt bé per millorar el propi.

Els plets entre els propietaris per la propietat i pel repartiment de l'aigua eren habituals des de feia temps i es reproduïen i es repetien cada cop que algun propietari pretenia fer alguna obra al

¹⁴ AHN, Ministerio de la Gobernación, Serie General, llig. 2004, exp.8

¹⁵ *Ibidem*.

seu establiment. Tenint en compte que els plets eren molt freqüents i cars, i que molts eren tractats davant els tribunals ordinaris, el Govern Civil encarregà a l'arquitecte Josep Oriol i Mestres que estudiés les circumstàncies de sorgiment, situació, capacitat i aprofitament de tots els jaciments d'aigües termals i que quedessin consignades aquestes dades en un memòria, així com unes normes per realitzar obres en un futur sense que fos necessari alterar el cabal corresponent a cada propietari. Però no s'acabaren amb això les dissenysions.

La màxima rivalitat s'establí entre els dos balnearis més importants, tant pel nombre de banyistes que hi acudien, com per la qualitat de les seves instal·lacions. Eren els establiments Garau i Rius. Es pot dir que, durant l'últim terç del segle XIX, visqueren en plet permanent. Les passions esclataren quan als últims anys setanta Marià de Sans, propietari de Can Rius, després de fer reformes, pretengué expropiar dues cases velles —que ja havien pertangut als amos antics del balneari—, una vinya a l'altre costat de la riera, que volia per fer-hi un jardí, i l'Hospital de pobres, a canvi del qual es comprometia a aixecar un nou edifici que reunís unes condicions higièniques, sanitàries i d'habitabilitat més adequades als temps.

Els informes del metge director, de l'Ajuntament, de l'Acadèmia de Medicina, del Cos d'Enginyers de Camins, de la Diputació Provincial i del Govern Civil eren favorables a l'expropiació. No pensaven el mateix ni en Pere Màrtir Garau, que amb la nova ampliació de Rius veia perillar la seva hegemonia, i interposà recurs motivat per l'existència d'un pou en una de les finques, que podria afectar en el repartiment de l'aigua; ni la Junta Administrativa de l'Hospital, que no deixà de posar dificultats al projecte i es negà a admetre els diferents llocs proposats per aixecar el nou edifici.

El Govern de la I República resolgué, el 4 de març de 1873, accedir a l'expropiació de les finques, llevat dels drets de l'esmentat pou, propietat dels amos del balneari Llobet. Nous recursos, sempre rebutjats, paralitzaren el projecte durant tres anys, fins que la Junta Superior de Sanitat informà de nou favorablement en els mateixos termes que ho havia fet el Govern republicà i s'aprovà l'expropiació per RO, de 8 de febrer de 1876.

Aquest mateix any Garau realitzà, sense esperar a obtenir els permisos reglamentaris, unes obres en el seu balneari, que ràpidament foren denunciades per la resta de propietaris que al·legaren que, com a conseqüència de les reformes, s'havia vist reduït el cabal de l'aigua termal. El governador va paraitzar les obres, i en aquest estat estigueren fins que determinà el Ministeri les condicions per l'acabament de l'obra: indemnitzar els balnearis que fossin perjudicats per la disminució del cabal i complir els requisits d'impermeabilització per evitar noves pèrdues.

El balneari Garau tenia el seu jardí en un hort veí, separat del propi establiment de banys per un torrent, i el mantenia, des de temps enrere, arrendat. El 1876 l'amo del terreny es negà a renovar el lloguer. Segons el parer de Garau, això es devia a maquinacions del seu rival, i així ho explicava en una instància dirigida al ministre de Governació:

«Don Mariano Sans ha influido para con los dueños del huerto-jardín que yo tenía arrendado para que no quisieran continuar el arriendo, y cuando yo para tener el mismo huerto he acudido al medio legítimo y justo de la expropiación, no sólo ha soliviantado los ánimos de los dueños del terreno y de otros amigos suyos incitándoles a formalizar oposición, sino que él mismo ha comparecido a oponerse también.»¹⁶

¹⁶AHN, Ministerio de la Gobernación. Serie General, llig. 2004, exp. 2.

Un dels recursos dels quals es valgué Sans perquè no fos concedida aquesta expropiació fou sol·licitar al municipi que el torrent que separava l'hort del balneari es convertís en carrer, quan ja l'Ajuntament havia atorgat permís a Garau, en 1858, per tapar el torrent i convertir-lo en clavegueres.

El Govern Civil sol·licità el preceptiu dictamen a l'Ajuntament. S'elaborà un informe totalment favorable a Can Garau, que s'aprovà en una sessió ordinària —el 13 de setembre de 1877— en què estaven absents els quatre regidors contraris a l'expropiació i sense que hi figurés el seu vot particular. Aquests regidors elevaren una proposta al governador civil alhora que sol·licitaven que el seu vot particular fos afegit al seu expedient d'expropiació, ja que no havien aconseguit que constés en el llibre d'actes.

Tal com s'ha vist, Garau no tingué cap problema a declarar Sans com a instigador dels conflictes que hem assenyalat. Tampoc Sans es contenia a l'hora de qualificar el seu adversari, com ho podem comprovar en la instància del 27 de març de 1878 que Sans dirigí al ministre de la Governació.

«para que V.E. conozca la muy notable personalidad de Garau que acostumbrado al caciquismo que ejerce en la villa de Caldas de Montbuy, con la misma osadía con que sin la autorización oportuna realizó las obras denunciadas, y usupó por medio de ellas varias plumas de agua minero-medicinal de pertenencia del infrascrito, aprovechándose para ello de las calamitosas circunstancias de la última guerra...»¹⁷

I l'acusava en la mateixa instància de ser l'instigador de les amenaces de mort que Lletget havia sofert del cap de la guerrilla carlina Francesc Savalls el 1876.

No ens detindrem amb més detalls d'aquests i

altres plets entre propietaris, la documentació detallada dels quals es troba a l'Arxiu Històric Municipal de Caldes, i que no es limitaven en absolut als balnearis citats. Si hi hem fet referència aquí és perquè ens han servit per mostrar alguns fets que definien un segon front que dificultava encara més el desenvolupament de la vida balnearia, bastant agreujada per les controvèrsies entre propietaris, banyadors, metges lliures i metges directores.

Eren aquests els que, com veiem, es trobaven sempre en el centre de les disputes. Els propietaris els consideraven com els fiscalitzadors de les seves activitats, que els impedien —gràcies a un reglament que encara avui, després de tants anys de la desaparició del Cuerpo de Médicos de Baños, hem sentit comparar amb el dret de cuixa— administrar, com creguessin convenient, un recurs sobre el qual tenien legítims drets de propietat. Els banyadors, absolutament llecs en tot el que fa referència a la hidrologia mèdica i la hidroteràpia, aplicaven les seves tècniques de forma rutinària, i intentaven sempre no incomodar el banyista, i no podien admetre que cap estrany els vingués a donar instruccions sobre com devien, o millor, com havien de realitzar la seva feina. Els metges lliures veien en els metges de banys una espècie d'aristocràcia que il·legítimament monopolitzava un tractament barat i eficaç. Els banyistes, en fi, no acabaven de comprendre per què havien de pagar a un metge uns drets per l'ús d'un tractament que la natura concedia gratuïtament.

Però no tot era incomprensió. També hi hagué algun propietari que justificava la necessitat dels metges de banys. En l'apèndix 16, reproduïm, com a mostra, un text de Josep Antoni Llo-

¹⁷AHN, Ministerio de la Gobernación. Serie General, llig. 2004, exp. 8.

bet, que és part d'una memòria llegida en l'Acadèmia de Ciències de Barcelona en 1837, on exposa els arguments utilitzats amb més freqüència pels metges directors en defensa dels seus interessos.

Al llarg de tota aquesta segona part, hem descrit i analitzat una llarga sèrie de conflictes que considerem rellevants per al desenvolupament de la balneoteràpia en les seves diverses facetes. Potser quedi la impressió que és una història feta a partir d'escaramusses i fracassos, gasiveries i egoïsmes, que han avançat gràcies a les rivalitats empresarials, odis professionals, explotació mesquina d'un recurs que la natura concedí gratuïtament, o, tal vegada, de la confabulació de tots aquests elements per aprofitar-se d'uns banyistes que acudien a Caldes a la recerca de la salut. Seria una impressió equivocada. No solament no és així per al desenvolupament urbà i social de Caldes, com pot comprovar-se en altres capítols d'aquesta obra; tampoc ho és des del punt de vista de les ciències mèdiques, i encara menys per als malalts, que amb freqüència trobaren aquí remei als seus mals.

Però en un espai tan limitat només hem pogut ocupar-nos dels esdeveniments que posaren en evidència el joc de les diferents forces que impulsaren la societat calderina en els moments d'auge del termalisme. I aquestes manifestacions socials, fruit d'interessos oposats, solen produir-se amb una certa virulència, molt especialment quan afecten tan directament els interessos econòmics.

A més a més, a tots aquests esdeveniments interns encara s'hi hauria d'afegir la forta inseguretat creada, en diferents èpoques, per causes externes, com ara la Guerra del Francès, les guerres carlines —que a Caldes comptaren amb des-

tacats partidaris d'un i altre bàndol— i els últims vestigis del bandolerisme. Podem esmentar dos fets que, en sentits oposats, posen en evidència la importància de Caldes en aquell període. El primer fa referència a l'intent de declarar Caldes poble neutral per tal que els militars ferits d'ambdós exèrcits, acompanyats dels corresponents metges, poguessin fer ús dels seus banys. La sol·licitud de neutralitat fou cursada des del quarter general de Berga el 15 d'abril de 1812, signada pel general Luis Lacy i adreçada al general governador de la plaça de Barcelona; l'altre fet, que demostra el fracàs d'aquella iniciativa, s'esdevingué la matinada del diumenge 27 de febrer de 1813, quan una expedició francesa s'emportà presoners un bon nombre de veïns de Caldes i de Sant Feliu de Codines. Una bona mostra de la inseguretat del moment, s'expressà en una carta d'Ignasi Graells al seu fill Marià de la Pau, de 1836, que en contestava una altra en què aquest darrer li demanava que sortís als camps de cereals a recollir insectes per a la seva col·lecció, li responia:

«En cuanto a recoger los insectos que me encargaste y vuelves a encargarme en tu carta, lo hallo muy difícil. Los merodistas están metidos dentro de los trigos y en los barrancos, esperando siempre la ocasión de echart el guante a todos los que llevan sombrero, casaca u otro vestido que les haga concebir esperanzas de hacer una buena presa, y mientras no haya seguridad para salir al campo, no me atrevo a pasar de la era del Marqués».¹⁸

De tot això potser se'n podria extreure la conclusió que, al segle XIX, malgrat els vuit establiments de banys i els dos hospitals, Caldes de Montbui no era precisament un "balneari".

¹⁸ AMCMO, llegat Graells, carta de 20-VI-1836.